

Rákosi Péter Vásárhelyről ápr. 17-éről írt levelében részletes jelentést tesz az ott történekről. Elmondja, hogy Kolozsvári részletesen előadta útját, fáradságát, píróságait s hogy sokszor kérte az eklézsiát, hogy hallgassa meg számadását, de soha meg nem hallgattatott. Erre ő is elhallgatott, de Bécsben léte alatt különböző hírek szálltak, gyanúsítások hangzottak el ellene és fenyegetések, hogy még a gyermekein is megveszik az elmaradt összeget. Ekkor „keménkedni” kezdett és elérte, hogy meghallgassák. De sohasem kérte volna a harmadot, ha olyan szoros számadást nem kértek volna. Most kéri a következő alapon: 1. A scholából kiküldött kantáló diákok is megkapják; ilyen dolgokban mindenütt az praktizáltatik; 2. a lutheránusok sem akartak Gerhardéknak adni, de felebbezés folytán a szebeni metropolita megítélte; 3. hogy mi az mely királyi dízma sub anathemate van az scholának conferálva, annak nem harmadát, hanem jobb részét distraháljuk kis gondviselésünkért s még harmadát sem szolgáltatjuk be oda, az hová illik s adatott, azért mennyivel inkább megérdemli őkegyelme abból a Tertiumot“.

A dolgok előadása után a kiküldöttek távollétében azt határozták, hogy: „mivel az eklézsia és alumnus között van a controversia, illik, hogy mások complanálják” s rendeltek maguk közül bizonyos atyafiakat, kik ha complanálhatják jó, ha hol nem pedig, ha az eklézsia vagy admittálni nem akarna, vagy complanatiojuknak annuálni nem akarna, „*kegyelmes urunk Őfelsége előtt is véghez vigyék, hogy idegenek által is eligazítottassék finaliter ez dolog*“. Végül kéri az eklézsiát Rákosi, hogy készüljön jól elé bizonyítékokkal is, hogy héjánosan ne találtassék „és vindicálhassa ez írtoztató Erdélyt betöltött catumnia alól feliciter magát“.

E bizalmas értesítés után a státus a következő napon, április 18-án válaszolt: „szívük nagy szomorúságával értik az ott levő tiszt. unitárius eklézsia, annak becsületes curatori s atyánkfiainak tiszt. Kolozsvári Pál urammal való nagy egyenetlenségeket“. Deputatusokat küldenek ki, hogy azon controversiát „fraterne és amicabiliter igyekezzenek minden halogatás nélkül, ha szükséges, juridice is, minden privata injuriát mindkét részről félretévén, az publicumot ne periclitálják, hogy cégérül mások elébe rossz példára ki ne tétessünk“. A kiküldöttek: Vargyasi Daniel Péter és István, Káli Kun István, Suki Mihály, Pekri Gábor, Suki Pál, Tordai Szaniszló Zsigmond, Széki István, mint „ab inclyto Statu Unitariorum Transilvaniae Politico“ megbizottjai és a kolozsvári eklézsia konzisztóriumának delegátusai. Az egyezés 1707 április 25-én történt Kolozsvárt. Az egyezés leírja, hogy Kolozsvári „istenéhez és eklézsiájához

való szeretetéből és buzgóságából" Hollandiában 17.200 frtot gyűjtött. „Mint hogy pedig mindaddig is ezen pénzben mik hová löttének, nem mindenik tudhatta az atyafiak közül, sőt igen kevés tudott csak valamit is benne, sok balítéletek és még szók is forgottak Kolozsvári uram és a tisztelt eklézsia között, mely miatt őkegyelme bizonyos időktől fogva az scholai tanítástól is teljességgel megfogta volt magát, mely dolgot is most végző igazításban akarván venni, közönséges megegyezett akaratból és atyafiságos szeretetből származott indulatból így determináltak: Kolozsvári P. a delegátusok és mediatorok interpositiojára és kérésére a harmad követelésétől eláll, megelégszik a nála levő circiter 2000 frttal, nem követeli az eklézsiától restantiáját, egy évi salariumát. Őkegyelme azért már hivatalja mellé állván, mint főscholamester hivatalját continuálja szorgalmatosan, mind isteni félelemre, mind erkölcsökre az ifjúságot tanítsa és az eklézsiát mint alumnushoz illik, megbecsülvén, meg ne szomorítsa, sőt másoknak is őkegyelme subjectusinak bosszúsággal illetni meg ne engedje, a tisztelt eklézsia is érdemlett becsületit őkegyelmének megadja. Az eklézsiát Kolozsvári követelése alól, Kolozsvárt a pénzről kivántató további számadás alól per praesentes finaliter absolválja. Végül Daniel István kérte szép beszéddel a perlekedőket, hogy legyenek egymáshoz atyafiságos szeretettel s kicsiny okból gyűlölséget és szeretetlenséget ne indítsanak.

Igy végződött ez a szomorú elszámolási ügy, amely Kolozsvári igazgató emberi és nevelői jellemére nagyon sötét árnyéket vet. Anyagi érdekei védelmében túl ment azon a határon, amelyet alumnusi mivolta s igazgatói állása megengetett. Hálátlanul viselkedett azzal az egyházközséggel szemben, amely felnevelte s díszes állásával kiemelte és megtisztelte. Mikor salariumát nem kapta meg, mai szóval élve: sztrájkolni kezdett s nemcsak maga nem tanított, hanem a diákokat és preceptorokat is eltiltotta kötelességeik teljesítésétől. Igaz, nemcsak benne volt hiba. Az egyházközség számadásai is méltán kihívják a kritikát. De az a mód, melyet megtorlásul használ, még sem menthető, különösen nem a schola főmesterénél. A józan ész és higgadtság csak akkor tér vissza az elmékbe, mikor a státus azzal ijeszti meg őket, hogy idegen bíróság, esetleg a fejedelem elé viszi a dolgot. S mindez folyt olyan veszedelmes időkből, mikor a Damokles kardja már régen fejünk felett függött. De az indulat tüze csak parázs alá került, nem aludt el, ami látszik a septimanalis ki nem adása miatti eljárása élességéből.

Második útja 1702 okt. 11-én volt Bécsbe. Eperjesi Istvánnal ment s megbizatusuk az volt, hogy Ófelségénél kieszkö-

zöljék, hogy diplomája értelmében a templomot hagyja birtokunkba. 1703 jun. 23-án tért haza. A királynak egy mondását nem figyelték, vagy nem értették meg s „rem omnem unitarium e radice firma evulsit”. Elbeszélésekből hallották ugyanis, hogy Őfelsége azt mondta: *ha cserében átadjátok, jó, ha nem, még jobb.* Ha önként átadják a templomot, iskolát, plebániát, akkor kaphatnak olyan jogokat és privilegiumokat, melyek nem bánthatók. Ha nem, majd jönnek idők, midőn minden kárterítés nélkül, erőszak útján vesztik el.

Alatta történt a két Gyerőfi fiú erőszakos kiragadása az iskolából a jezsuiták által 1699 nov. 5-én, kiktől csak hosszas vita után szabadultak ki s jöttek vissza 1703 okt. 27-én. Alatta folyt a Rákóczi-féle szabadságharc, melynek hullámai és fordulatai becsaptak az iskola falai közé is és sokféleképen zavarták annak belső életét és működését. A szabadságharc alatt a falusi iskolákból az idők, utak bizonytalansága miatt kevesen jöttek Kolozsvárra magasabb iskolába. A tanulók, ha a város falain kívül merészkedtek, az ostromló katonák elfogták őket, maguk közé csábították s így tanulmányaikat félbehagyták. 1710 jun.—aug. hónapokban pestis-járvány dühöngött, szétszórta a tanulókat, 18 tógátus meghalt, csak 13 maradt életben. A jul. 8. eklézsiái gyűlés végezte: „mivel a pestis inkább inkább kezd grassálni, az egyházi uramék ispán úr assistentiájával az deákok számára t. mester úr gyümölcsösében, Házsongárdi kertjében csináltassanak egy ereszt, melyben esős időben recipiálhassák magokat nappal, estig mindennap ott mulatván magukat, hogy az pestises aertől inkább ne inficiálódjanak”. A jegyzőkönyv írója megjegyzi: ebben az hónapban s augusztusnak is utolsó hetéig a pestis nagyon grassált, 75 s még néha 82 testet is egy napon temetnek el. De szeptemberben lassudni kezdett Isten kegyelméből. Szept. 10-én Jövedécsi plebánus pestisben meghal. Másnap minden predikáció nélkül „semmi solemnitas az szokás szerint nem lévén, eltemetik, minthogy az egész pestisben ezen rend observáltatott”. 1712 jul.-ban megint pestis volt magában az iskolában, amely 58 napig elhagyottan, tanulók nélkül üresen állott. 1710-ben a nagy hideg miatt elfagyott a szőlő, nem volt must. A polgárok nem tudtak borral az iskola fenntartásához, a tanárok fizetéséhez hozzájárulni. Ehelyett rendelték, hogy Szent Mihály-napi úrvacsora-osztáskor *astatorok* álljanak a templom ajtajában s adományokat gyűjtsenek. 1710 szept. 28-án kezdődött az *astatio*, amely azután hosszú időn át szokásban volt. Rhener Istvánné, Bek Borbára később erre a célra 3 ezüst poharat adott a cétusnak. A legnagyobb pohárral a közép-utcai, a középsővel a monostori, a legkisebbel a magyar-utcai gyülekezetben gyűj-

töttek. Felíratuk: *Csináltatta ezt a pohárt Rhener Istvánné, Bek Borbára a kolozsvári unitária scholában tanuló diákok számokra 1716. esztendőben.* Más bajok is voltak. A német katonaság garázdálkodása is sok bajt és vesződséget okozott. Mindjárt igazgatósága első évében 1690-ben az élelmezési tisztek a nagyobb tantermet (majus acroaterion) lefoglalták, búzával töltötték meg, *omnisque hoc pacto facultas docendi et discendi tollitur.* (Fasc. II. 478.). Május hónapban kiűritették, a patrónusok és főként a rektor utánjárására helyreállították, ki-mesztették s jul. 6-án Szaniszló lektor beszédet tartván, felszen-telték s rendeltetésének átadták. A r. kath. tanulóifjúság is sok kellemetlen vesződséget okozott az igazgatónak.

Az 1704, 1705-től 1709-ig tartott *partiale consistoriumok* főtárgya volt az igazgató, tanárok fizetésének és az ifjúság segélyének ki nem adásából eredő ismételt panaszok, melyeket az igazgató terjesztett az eklézsia gyűlése elé, mit a plebánus és gondnokok nem intéztek el. A főnök (Fasc. IV. 54 s köv. l.) így írja le a dolgokat: 1708 aug. 3-án az igazgató a tanárokkal összehívja a patrónusokat és polgárokat az auditóriumba s a tanárok és ifjúság nevében azt kérdi, hogy miért nem adják ki a tanároknak a *sallariumot*, a tanulóknak a *divizio septimanalist*, aminek már 13 részlete (*quod ante inauditum!*) hát-ralékban van? Kéri, hogy vizsgálják meg ez ügyet, derítsék fel, „*cur tantopere schola vel ecclesia suis fuerit exhausta bonis*“, aztán orvosolják a bajt és így „a társaságnak leendő, sőt fe-nyegető felbomlását akadályozzák meg“. A baj hátterére, igazi okára rávilágít Almási püspöknek egy nyilatkozata, melyet fe-leségének tett. Midőn egy alkalommal az eklézsia malma mellett mentek el, feleségének azt mondotta: én meghalok, de te meg fogod érni, hogy e malomnak még nyoma sem marad. Mikor ennek okát kérdezte a felesége, így felelt: Mert az eklézsia szép jövedelméből a fizetéseket és segélyeket nem adják ki, hanem más célokra, pompára és nagy lakomákra fordítják. (Uzoni III. 581.) A közgyűlésen az igazgató előterjesztésére hosszas tárgyalás indul, de a határozathozatalt a következő gyűlésre halasztják. 10-én megint összegyűlnek, de sem a pát-rónusok, sem a papok nem jelentek meg, csak néhány alsóbb-rendű polgár. Megint elhalasztják a gyűlést. 18-án a nagy-templomban gyűlnek össze. a rektor előterjeszti az ügyet, de mivel sokan hiányoztak, határozatot nem hoznak, hanem meg-bizzák az igazgatót, hogy az iratokat másolatokban küldje meg a patrónusoknak és kurátoroknak. Jul. 1-én megint összegyűl-nek a nagytemplomban, de minthogy a kurátorok nem jelentek meg, két küldöttel hívják meg őket 8-án a parochiára végleges határozathozatalra. 8-án összejöttek a parochiára a papok, pat-

rónusok és alsóbbrendű polgárok s felolvastatott az igazgató írata. Arra néhányan feleletet és felvilágosítást adtak az eklézsia nevében. De ez olyan volt, hogy a megbántott és elkésérett rektor kollégáival elhagyta a gyűlést. Úgy látszik, hogy az ottmaradottak határozatilag kimondták a divizió felfüggesztését. Mert — folytatja a főnök — a cétus felháborodik a divizió felfüggesztése miatt. Az exactorral együtt a rektornak jelenti, aki megígéri, hogy a következő napon elintézi az ügyet, csak hogy lecsendesedjenek. Másnap a főnök és exactor az igazgató engedélye alapján felkeresi a plebánust és patrónusokat s kéri a felfüggesztett divizió kiadását, mert ellenkező esetben bajok fognak bekövetkezni. A divizió ezek után július 10-én 115 frt 20 dr-ban minden hiány nélkül kiadatott. A következő alkalommal megint nem adták ki. 28-án az exactor szokott módon elmegy a dispenzátorhoz s kéri a diviziót s hogy ne adjanak okot a cétus felháborodására, mert nyomor és szükség nyomja, szorongatja az ifjúságot, 29-én összegyűltek a kurátorok, quartisták, praetor, jegyző, az eklézsia aedilisei, 2—3 polgár a parochiára, áthívják a főnököt és exactort is. A plebánus előadja az ügyet, hogy miért szomorítja a cétus megint az eklézsiát azzal, hogy nem vár tovább a divizióra, amint az exactor mondotta. A jelenlevő exactor kijelentette, hogy azt nem mondotta, csupán tisztességesen kérte az elmúlt és a jelenlegi divizió kiadását a cétus nyomorára való hivatkozással. Megígérték, hogy lehetőség szerint arra fognak igyekezni, hogy a diviziót pontosan kiadhassák vagy kölcsönből, vagy más úton; többé soha nem vonják el, legyenek nyugodtan: ami késik, nem múlik.

A dolog csak nem akart teljesen rendbejönni és lecsendesedni. A szept. 8. divizió alkalmából a főnök feljegyzi, hogy mikor az exactor a pénz után ment, a dispenzátor felesége lekicsinylő és szidalmazó szavakkal illette s egy más exactort egy más alkalommal e szavakkal fogadta: „szamár disznó ember vagy, mindenkor alkalmatlanul jössz reám, a testemből nem vehetek neked”.

Amilyen nehézségek és fennakadások voltak a diákok segélyének kiadásánál, ugyanazok ismétlődtek a tanárok fizetésénél is Pálfi Zsigmond tanár, a későbbi püspök, 1709-ben egy egyházközségi szervezeti szabályzatot készített, melyet az eklézsia el is fogadott. A szabályzat szervezi az eklézsia presbiteriumát, de más néven, amelyből idők folyamán kifejlődött a repraesentativum consistorium. Érdekes és az egyház belső életére szomorúan jellemző éles fényt vet a javaslat megokolása, amely megmondja, hogy miért volt szükséges megalkotni ezt a törvényt. E megokolásból célunkra tartozóan kiemeljük azokat a mozzanatokat, melyek Dimén igazgató alakját meg-

világítják, állásfoglalásait magyarázzák s némileg az egyház-község pénzügyi nehézségeire is rávilágítanak. 25 év óta — így kezdi Pálfi — „sok nyomorúság, sattsoltatás” szakadt hazánkra s különösen városunkra, amely a hadakozásnak „forgó sarka és ki- s bejáró ajtaja”. 1687-ben a lotharingiai herceg haddal jövén „Kolozsvár volt első köve az ütközetnek”. 1690-ben a szultán a lakosok közül sokakat levágatott, másokat rabságra vitt, „hostátinkat” felégette. 1697-ben „véletlen” tűz hamvasztotta el templomunkat, scholánkat, ezekhez tartozó minden épületeket úgy, hogy felépítésükért idegen országokba, Belgiumba és Angliába kellett menni. 1703-ban a kurucoktól annyit szenvedett a város, „ezen nyomorult helység”, hogy nincs nyelv annak elmondására: kívül-belől egyformán károsították az ostromlók és oltalmazók. 2—3 év alatt minden mezőnek, hegyeknek, sőt kertjeinek hasznát nem vette, felprédálták, nehányszor marháinkat elhajtották, hostátinkat felégették, bástyáinkat, kőfalainkat felhányatták. E súlyos külső körülmények eredménye: az eklézsia súlyos anyagi helyzete. A sallarimokat „akkor s úgy az mint illet volna”, nem tudta kiszolgáltatni, sőt a restantiák egymásra halmozódtak. Innen sok panasz, gyanakvás, összeszólalkozás támadott, mintha a nemfizetésnek valóságos oka nem a nincs, hanem a rossz gondviselés volna, a jövedelmeknek helytelen célokra fordítása. És ez oly nagy mértékben megesett, „hogy még a kívülvalóknak is fülei vele megtöltenek”. És az eklézsia eleihez „irogatások löttének”, hogy szünjenek meg a panaszok és gyanakvások. A jobbak keresték a módot az eklézsia dolgai igazítására, hogy „nyaka szakadván az atyafiságtalan ütközéseknek és gyanakodó szíveknek és ezekből származó szokott idegenkedéseknek, díztelen hírnévfolytatásoknak”, uralkodják egyeség a gyülekezetben. *Mindezeknek egyetlen kútfeje a számadás nemadás.* Ezért terjeszti elé javaslatát, mint az igazgatásnak olyan formáját, mely mellett ez lehetetlen. Hiteles adatokkal tudjuk igazolni, hogy a javaslat megokolása szószerint fedi a valóságot. Ha a kolozsvári eklézsia kurátorainak számadásait (1660-tól kezdve 1709-ig egy kötetbe kötve) végig vizsgáljuk, szomorúan kell megállapítanunk, hogy a számadások hosszú éveken keresztül nincsenek rendben. 1693-tól, sőt 1688-tól kezdve 1704-ig a kurátorok, sőt a quartisták számadásaiban „a difficultasokat” a felülvizsgálók halomszámra sorolják fel: nem tudnak elszámolni pontosan a búzával, borral, igen sokat számolnak el aljra és seprőre, a maguk fizetésébe, egyeseknek többet adnak ki, mint kellene. Vége-hossza nincs ezeknek a kifogásolásoknak. S a hibák minden bírálat és tiltó rendelkezés ellenére évről évre ismétlődnek. Nem csoda, hogy a sallaristák

nem kapták rendszeresen a fizetésüket s ezért állandó volt a zúgólódás és békétlenség. Már-már kijutott ez áldatlan állapotok híre köreinken kívül is és veszélyeztette erkölcsi épségünket.

Hogy ez állapotok idefejlődhettek, annak oka az volt, hogy nem volt az eklézsia ügyeinek intézésére hivatott felelős fórum szervezve. Amint Pálfi mondja, „egyik a másiknál fennebb tartotta magát”. A tanácsosok, centumvirek többre tartották magukat. Mire Pálfi: „Jól vagyon, az tanácsháznál vagy az, ami vagy, a plebániánál pedig atyafiak vagyunk mindnyájan”, Egy-két ember amennyit és akiket akart, azokat bevitte az dolgok igazgatására s akkor és oda hivatta, amikor s ahova akarta; azt adta elé, amit akart s amint akarta. A végzéseket végrehajtotta, ha akarta; ha nem, elhagyta. A másik oka a bajnak az volt, hogy nem renddel választattak az atyafiak, hanem „szemre-főretétekintés” volt benne. Aki egyszer hivatalba jutott, azt letenni, másnak átengedni gyalázatnak tartotta. A határozatokat nem hirdették ki az egész gyülekezet előtt, tehát hiányzott a közönség ellenőrző szeme. Ahány gondviselője volt a gyülekezetnek, ugyanannyi kasszája volt malombirónak, ispánnak, quartásnak, néha a kurátoroknak is. Legyen ezután egy főszámtartó, aki mindent bevegyen, „mind egy tojásig”.

A szabályzat megalkotása után az állapotok javulnak némileg. Jövedécsi az 1710. évi pestisben meghal. Utódja Dimén. A terménybeli fizetésüket megkapják, de a pénzbeli sallarium kiadása nem történik meg teljesen. Az 1713 nov. 26-i ülésre kérelmet adnak be a sallaristák. A gyűlés elismeri, hogy szenvedésben voltak, minek valóságos oka „az eklézsia sok elkerülhetetlen költsége miá” — a nincs, miről a számadások megtekintése után ők maguk is meggyőződhetnek; de igéri, hogy mihelyt valahonnan pénz jő, „szentül kiadatik ő kegyelmüknek”.

De e szerencsétlen viszonyokból fejlődött bajok mellett volt olyan is, amely — úgy látszik — Dimén egyéniségéből eredett s közte és a püspök közti egyenetlenség és viszály formájában pattant ki. A sok baj és küzdelem, esetleg pénztelenség arra indíthatta Dimént, hogy — amint Uzoni mondja, a tanításban, vezetésben és felügyeletben kezdett hanyagabb lenni, a saját dolgai végzésére idősebb diákokat alkalmazott. Maga betegeket látogatott, mert reversalisa ellenére orvosi gyakorlatot folytatott. Kartársait ellenőrizni elhanyagolta s inkább világi dolgokban foglalkozott, mint egyházi és iskolaiakban. A dolog úgy kezdődött, hogy a püspök Dimén ellen az eklézsia konzisztóriumához (ma = presbiterium) 1710 febr. 20-án — tehát az új törvény életbelépte utáni első időkből — panaszt adott be. A panasz tárgya ez: Mindeneknél tudva vagyon, hogy egy néhány

esztendőktől fogva kevés leckét tartott ő kegyelme. Aztán: nehányszor a templomi tanításban szükség lett volna segítségre, mit tudott s még sem parancsolt diákjainak, kik azért tartatnak a scholában, hogy e szükségben szolgáljanak. Sőt azt sem engedte, hogy más parancsának engedjenek. Mentette ugyan magát, hogy elfelejtette deákjainak megjelenteni, „de az nem mindenkor volt; azonban abból tetszik meg, mennyire vigyázzon az eklézsiára”. Harmadik vádja: „Mind maga vallástétele, mind habitusa mutatja, hogy nem akarja, sőt szégyenli magát társaságunkbeli embernek ismertetni”. Talán tartana valami harmoniát, ha mindenek ő kegyelmétől függenének, de hogy ő kegyelme mástól függjön, sőt az egész ekléziának is engedelmeskedjék, azt semmiképen nem akarja cselekedni. Az intést bé senkitől sem veszi. Mikor a deákoknak mesterségre kell ordináltatni, alig mehet egy ordináció végben veszekedés nélkül. Ezek után kéri az ekléziát, intse meg őt, „kimutatván ő kegyelmének határát, ne gyönyörködjék mindenkkel való újjhúzásban, hanem mint igaz és engedelmes atyafi alkalmaztassa úgy magát az szent gyülekezethez, úgy léssen ő kegyelmének is becsületi másoktól, különben nem juxta illud: honor est honorantis, non honorati. A gen. consistorium jegyzője azt jegyzi meg erre a beadványra, hogy a püspök ragaszkodott ahhoz, hogy a közgyűlés tárgyalja le az ügyet, jóllehet Dimén, a plebánus, azt ajánlotta, hogy mindkét fél távozzék a gyűlésből s a konzisztórium határozzon. Kolozsvári márc. 9-én kelt beadványából megtudjuk, hogy a püspök őt, az idős embert, a szent konzisztórium előtt úgy lehordotta „mint egy kenyérevő cselédjét” minden igaz ok nélkül úgy, hogy egy jó gazda cselédjével nem bánik úgy. A konzisztórium pátrónus uraimra halasztotta a dolgot, ami ellen Diménnek kifogása van, mert ott kell végeznie dolgát, ahol kezdette. Ahol panaszt, várja ott válaszát. Quod semel placuit, displicere alias nequit. Így kívánja ezt a közelebbi múlt időkből felállított bizonyos rend (a Pálfi-féle alkotmánytörvényt érti). Aztán előadja, hogy „a múlt konzisztóriumban elégséges mentségét adta, hogy a püspök sem judiciumot nem akart, sem atyafiságos complanatiót nem várt, hanem a szent konzisztóriumtól igen dísztelenül kilépék”. Kéri, hogy amelyik fél delinkvensnek találják, intessék meg.

1710 márc. 29-én a püspök egy újabb panaszt ad be a közgyűléshez melyben Dimént (és segédjét Pálfit is) azzal vádolja, hogy öccse házassága ügyében „igen enormiter vétkeztek”. Az ügy ez volt: Öccse el akart venni egy leányt, aki azonban kijelentette, hogy nem kell sem testének, sem lelkének. A jegygyűrűt sok unszolás után elfogadta, de nemsokára visszaküldte. Ekkor maga Dimén ment hozzá s addig beszélt,

míg elfogadta. Ezután kihirdették, de nem a magyar, hanem a szász gyülekezetben. Harmadnapra az esküvő sok sirás és zokogás között megtörtént. De a menyecske „ante copulam carnalem” megszökött egy rokonához. Nemsokára Dimén az öccsét, feleségét s Pálfit egy néhány német katonával odaküldi, a menyecskét az ágyból kihúzzák s akarata ellen elviszik. Mindezt bizonyítani tudja, de nem szükséges, mert „csaknem az egész város tudja s nem szükséges, hogy ezzel is rossz hírünket terjesszük”. Dimén vétkezett azzal, hogy mindenben *principalis causa* volt és hogy ilyen rendeletlen munkában eszközül adta magát, *contra omnia jura tam ecclesiastica, quam politica* és így szentséges vallásunkra igen nagy mucskot hárintottak”. Azt kívánja, hogy mindkettőt függesszék fel hivatalától *ad beneplacitum usque ecclesiae*. S pedig azért, hogy „az én *infringáltatott* *authoritasom* is *restituáltassék*. Aztán Pálfi ellen külön panaszt is emel „sok rendeletlen *excessusairól*”, melyeket szintén nem kell bebizonyítani, „mert az egész eklézsia *vádamnak* és *panaszomnak* igazságát jól tudja”. A gyűlésen Dimén kijelentette, hogy „fórumnak az eklézsiát nem *agnoskálja*, hanem *akinek* mi panasza van *ellene*, *competens* fórumán keresse s ott megfelel, de itt nem. Egyébként az ügynek csupán kellő megvilágítása végett előadta az ügyet egészen. Azután kimentek. Az eklézsia sok tárgyalás után máskorra halasztotta a dolgot, mikor többen lesznek jelen. Az április 6-i gyűlés a házassági ügyet a konzisztórium elé utalja, de úgy, hogy erre kiküldi az eklézsia két kurátorát s ha szükséges, 2 vagy több *assessor*. A másik ügyet máskorra halasztotta.

A dolog azonban nem került tárgyalásra, mert a jegyző odateszi: „*Complanolódott ezen controversia végképpen*”.²⁰

A püspök panaszából kivehető, hogy a vizzálykodások egyik forrása az volt, hogy a püspök és igazgató hatásköre nem volt szabatosan meghatározva s elkülönítve. A püspök — habár a törvény szerint nem volt hatásköre az iskolára kiterjesztve, — nem nézhette el, hogy Dimén a tanítást elhanyagolja s diákjait nemcsak nem rendeli ki szükség szerint templomi szolgálatra, hanem egyenesen megakadályozza.

Viszont a jogi helyzet akkori állása szerint, bizonyos mértékig, meg lehet érteni azt is, hogy Dimén a maga hatáskörét lehetőség szerint védelmezni akarja s nem enged magának parancsolni. Hogy a mesterek kirendelése kérdésében is

²⁰ Valaki, egy idegen kéz írta ez ügy után: Édes Handsáros János sógor úr, kevés dolga lehetett akkor kegyelmednek, mikor ezeket leírta. Egy más kéz pedig: „T. Pálfi Zs. úr igen neheztelt ezen irásokat, azért *controvertálja*”.

hatásköri összeütközések voltak, szintén megérthető, ha tudjuk, hogy pl. Szent-Ábrahámi, mint igazgató, teljes eréllyel tiltakozott a főkonzisztórium egy intézkedése ellen, mellyel az ő hire és tudta nélkül diákokat rendelt ki mestereknek. S a főkonzisztórium nagyon szerény hangon igyekszik a haragvó igazgatót csendesíteni, hogy ne mondjam: bocsánatát kérni. Hogy szégyelné magát unitárius társaságban, a püspöknek ezt az állítását semmiféle adattal nem találtam ugyan igazoltnak, de az a lenéző, kicsinylő mód, ahogy az eklézsia vezető tagjairól beszél, valószínűvé teszi.

Hogy a tanításbeli hanyagság vádjának igaznak kellett lenni, bizonyítja az, hogy a „státus” nem sokkal e vizzálykodás után, 1712 jan. 28-án Medgyesről körlevelet küld nemcsak a küküllőmegyei, hanem minden más körbeli urakhoz, melyben a külföldre küldendő Szent-Ábrahámi költségeire adakozásra hívják fel. S eközben nagyon éles kritikát mond az iskola állapotáról. „Dülőfélben levő iskolánk” jókarba állítására hív fel. A baj legfőbb oka — mondja — „a kolozsvári kollégiumnak veszedelmezése, honnan eddig, mint a trójai lóból az emberek és hősök, úgy jöttek elő a tanulók és filozófusok, eklézsiáinknak oktatói és nevelői. „De már mind a tanítóknak nem lételek s mind aki vagyon is, tuncasága. vagy extra sphaeram sui officii, világiakra adása miatt, annyira ruinásodott ez a kollégium, hogy csak közönséges tanítók is alig adattathatnak ki valamely triviális scholákban, honnan származik mind szentséges vallásunknak s mind respublicánknak hanyatlása. Inclinata vero res, nisi statim erigetur, sisti non potest. Evégre még teljességgel ki nem száradnánk, a bajok orvoslásának legjobb módja, a tanárok számát szaporítani; de az eklézsia is, mi is ki vagyunk merülve, adományokat kérnek, hogy Szent-Ábrahámit kiküldhessék s aplikálnák ellankadt scholánknak felépítésére.

Ez a harcias szembezállás mindenkivel s az eklézsiával is egész életében tartott. Mikor az „impartialis commissio” 1716 aug. végén elvégezte munkáját, Dimén aug. 24-én betegeskedni kezdett. A következő két év, mialatt állandó kérelmezés és rettegés közben a Felsőváros választát várták, nem volt alkalmas arra, hogy a több mint 60 éves öreg ember megint erőre kapjon. Az a gondolat, hogy a minden vagyonából kifosztott eklézsia esetleg őt, vagy maradékait vádolni fogja, az anyagiakhoz különben is kelleténél inkább ragaszkodó embert nem hagyta nyugton. 1719 jun. 22-én kéri az eklézsia kurátorait, „ha mi bonumocskái a tiszt. eklézsiának volnának annyi szomorú revolutiok után és maradtanak volna, azokat hitelesen reinventáltassák, nehogy holta után utódait difficultások terheljék”

és kívánja, hogy ha akár tette, akár mulasztása által valami kára esett az eklézsiának, mutassák ki, hogy azokból menthesse ki magát. A bonumocskák reinventálására bizottságot küldenek ki Csiszár György, Székely János, Hincs Szigyártó Ádám és Gyergyai Pál tagokból. De — úgy látszik — a bizottság nem nagyon sietett teendője elvégzésével, mert Dimén szept. 14-én megint ír a konzisztóriumhoz s beadványában tiltakozik az eklézsia javainak kezelése, a számadás felülvizsgálásának elmulasztása és a leltár el nem készítése ellen. Ő, a plebánus és főgondnok — mondja —, rajta van a felelősség, a „siralmas változások“ előtt az inventálandó jók nála állottak, noha nemcsak az ő kulcsa alatt. Nem szeretné, hogy ami még van, „végre non est-re változzék“, hanem hogy kiderüljön, hogy „semmi a gyülekezet javaiban kezekhez nem ragadott“. Mindenki őt kárhoztatta s ha ő most, mikor a féllába már a koporsóban van, nem ad számot, majd maradékaitól kérnek s ha azok nem adnak, fizetniök kell. Sokszor sürgette az inventációt és cenzurát; kurátor társai ígérték is, de nem tettek semmit. Most a pestis kiragadta őket közülünk. Panaszolt a konzisztórium előtt is, az a nótáriust megbizta, de még sem történt semmi. „Talán víz zavarodásától várnak, hogy könnyebben halászhasanak.“ Ünnepelesen protestál a halogatás ellen, mert magát s halála után maradékait akarja patvarkodóktól biztosítani. Erre a sürgetésre 1719 dec. 16-án d. e. 9 órakor a plebánus, a püspök, Pálti, a két kurátor (Teleki Ferenc és Szakál Ferenc) jelenlétében a Monostor-utcában levő eklézsia-házban számot adott a nála levő dolgokról.

Az 1719-ben dühöngeni kezdett pestisben halt meg 1720 jan. 4-én, mikor minden gyülekezés, minden istentisztelet meg volt tiltva. Minden temetési pompa nélkül temették. Csupán 8 halottvívő vitte ki a temetőbe és földelte el. Az özvegy a temetés után követelésekkel állott elé az eklézsiánál. A kiküldöttek azt kérdezték, hogy a követeléseket vajjon a néhai támasztotta-e, vagy csak az özvegy. Az özvegy azt felelte, hogy mindketten. A kiküldöttek azt válaszolták: ha az eklézsia ezen praetensiók alól való enodatiojában oly dolgot talál napfényre hozni, ami a néhainak nem válik becsületére, ne az eklézsia legyen hibás. Hogy intéződött el ez az ügy, nem kaptam rá adatokat. De az eklézsia kiküldöttjeinek felelete megerősíti azt a megokolt feltevést, hogy Dimén magánérdekeit néha a köz kárára is és az eklézsia vezetőségével szembe szállva is érvényesíteni törekedett.

Kőkoporsójának déli oldalán a felirat: Anni 1720. diei 4 Jan. memoria vixi, mortuus et jaceo: tu disce viator vivere. Si nosti vivere, disce mori. Intrepidus leo sis, serpente ocu-

lator esto.² Te proceres etiam laudis honore colant. Quid juvat? Omnis mutatur fortuna. Ut arando dura livor quoque post fata quiescit atrox. Sis Nerone prior. Sit nixa superbia pennis, Arma virumque canas. Quid juvat. Ecce nihil. Vivas lustra decem et tria tanquam ego. Vita rotatur, Ergo scias quid sit vivere, quidve mori.

Északi oldalán: Quis fuerim quaeris? Demjén cognomen avorum, /praeclarum Paule sed mihi nomen erat./ Urbs genuit famosa Colosvar, nomen, honorem /ipsa dedit; Sedes ipsa quietis erit./ Collegii rector puro de fonte docebam/ annis ter denis verba sacrata Deo/ Et medicus fueram arte, quaterque meritus, et heres/ Idem nullus Charis ex genitis superest/ urbes Europae vidi ter et oscula regi/ Praebuerem, nunc sum mortis in imperio./ Ecclesiae plebanus per duo lustra fidelis/ Laetus eo Christi iudicis ante thronum.

Művei: Disputatio medica inauguralis: De generatione, augmentatione et decretionem Microcosmi. Lugd. Batav. 1689. Catechesis Latina, seu: Brevis institutio Religionis Christianae secundum unitarios.

Kéziratban: Notae eruditae in praemissam Catechesin. Explicatio Decalogi et concines ex praeceptis decalogi; conciones, orationes funebres, preces, positiones theologicae.

Aztán sok kérést és felterjesztést írt a templom és iskola elvételekor.

24. *Szent-Ábrahámi Lombárd Mihály*. (1720—1758.) 1684-ben született Városfalván, hol atyja, György, pap volt. Atyját a Főtanács 1711-ben Homoródszentmártonba rendelte. Az 1711. évi júniusi nagyajtai zsinaton, már mint hévízi pap, alsófejérvári esperes. 1720-ban halt meg. Hol kezdte tanulását, nem tudjuk. 1698 okt. 11-én Kolozsvárt novicius lett, 1699 február 1-én veteranus. 1709—10-ben végzett szép eredménnyel. Ennek következtése lett, hogy az Erdély szervezésére kiküldött országos bizottság unitárius tagjai őt vitték magukkal Szebenbe. Itt ismerte meg Homoródszentmártoni Biró Sámuel, kinek kezdeményezésére s jelentékeny pénzadományával segélyével külföldre küldötték (l. Kolozsvári D. Pálnál) 1712 tavaszán vagy nyarán. 1713 május 1-én a leideni egyetemre iratkozott be, 1714 nov. 5-én az Odera melletti Frankfurt egyetemén volt, majd Halleban. 1715 aug. 18-án érkezett haza (Fasc. IV. 165.) s Biró Sámuel konziliárius fiait tanította. 1716 febr. 27-én iktat-

² Nemesi címere: „quod habet leonem pede altero, priore nudum ensem tenetem cum serpente scipioni implicato. Pecsétjén: Fejét feltartó kígyó, mely nyíllal meről gesen át van löve. Veszprémi, Biographia medicorum, II. 52.

ták be tanárnak és jurisprudentiae, geographiaeque, lectinoibus hactenus in collegio nostro inauditis, praeficitur. (Fasc. IV. 167.) Ő nyitotta meg 1718 május 10-én a belső Magyar-utcai kollégiumot az eklézsia által ajándékozott házban. 1720-ban megnősült. Hat leánya közül csak kettő élte túl, egyik Pálfi Benjámint tanár, másik Kovácsi Tamás kolozsvári pap felesége. 1720 dec. 17-én rektornak választják, 1724 április 7-én generális nótáriusnak, ugyanakkor, mikor az unitárius urak Pálfi Zsigmondot püspökké tették, akiket aztán az árkosi zsinat jun. 17-én állásaikban megerősít. 1737-ben püspöknek választották s ez év aug. 29-én a kolozsvári eklézsia papjának hívja meg s kolozsdobokai esperesnek is megválasztják.

1758 március 30-án halt meg, Minden pompa nélkül korporsóba tették. Március 31-én a diákok halálát tudató leveleket vittek Tordára, Nyáradgálfalvára, Szentlászlóra, Zsukra és Gyulatelkére. Koncz Boldizsár aranyosköri esperes április 2-án körlevelet küld a papokhoz, melyben írja, hogy a matereklezsia kívánja az ő megjelenésüket is. Hat jó korbelt pap ápr. 5-én reggeli 9 órára legyen Kolozsvárt, hogy a testet a háztól vigyék a város kapujáig, mert onnan a diákok fogják tovább vinni. Ezért a csegezi, várfalvi, rákosi, bágyoni, szentmihályfalvi és tordai papok ápr. 4-én estére minél tisztességesebb öltözetben jelenjenek meg. Ő maga nem arra való hogy lovagoljon, de a nótárius ott lesz, mint „keserves”. Temetése ápr. 5-én volt. Predikált Fejérvári Sámuel, orált Agh István, a „sanior philosophia tanára”, Beszédjének tárgya volt: Scholam, in qua theologia et ethica per logicam rationalem perdocetur, erigere. A főnök (Fasc. V. 175.) így írja le temetését: Leesett a mi fejünknek koronája! Temetésén az iskolai ifjúság, a tógások, szekundánusok, neutralisták rendben mentek, az alsóbb osztályosok elől minden rend nélkül. Ezen kívül mindenféle rendből való nagy sokaság: római katolikusok, katonatisztek, a parancsnok, a senatus összes tagjai, divisorok, ref. papok, tanárok és tanulók, ev. papok s minden vallású és rendű polgárok.

Ezek életének külső sorsfordulatai. Tanári pályájának kezdete egyháztörténelmünk legszomorúbb korszakára esik, arra, melyet az eklézsia jegyzőkönyvei így jelölnek: „a három katasztrófális esztendő”. Egyházunktól elvétetvén templomunk, iskolánk s az ezekhez kötött minden jövedelem, az egyház kifosztottan, koldusszegényen állott. A gondviselés állította a maga helyére: der rechte Mann am rechten Platz. Igazgatóságát rendkívüli eréllyel és tervszerű öntudatossággal kezdte. De rendkívül sok nehézséggel kellett küzdenie a szegénység és tanárhiány miatt. Alig kezdette meg tanári működését, tanuja volt annak a szomorú jelenetnek, amikor az ifjúság 1718 ápr.

2-án reggeli imáját elvégezve, cókókját összeszedve, megrendült lélekkel és könnyek között hallgatta Dimén igazgatónak — ki maga is könnyezett — vigasztaló szavait és utasításait s kiköltözött régi iskolájából. Szent-Ábrahámi a csapások tengerében legelőször jött öntudatra. Április utolsó napján tudatta a városon szerteszét elhelyezkedett ifjúsággal, hogy a templom gyanánt szolgáló belső Magyar-utcai házat foglalják el iskolának. Köpeczi Derzsi Boldizsár szenior 9 gyerekkel beköltözött s Szent-Ábrahámi május 10-én megkezdte a tanítást.

Az a majdnem négy évtized, mialatt a kollégium élén állott, tele van szenvedésekkel, nélkülözésekkel és majdnem lebirhatatlan különböző nehézségekkel. A régi iskola kialakult rendje felbomlott. Az „iskolának“ nevezett új helyiség semmi tekintetben sem megfelelő. Építeni, terjeszkedni kellene, de nincsenek meg az anyagi feltételek. A diákok állanak be építőmunkásoknak, ők fonják a sövényfalakat, ők tapasztják a padlót, mialatt az éhezés kínjait szenvedik. Működése elején nagy szárazság következtében rendkívüli drágaság áll elé. Három ízben, 1719-ben, 1738—39-ben és 1742-ben nagy pestis dühöngött, amely szétszórta nemcsak az ifjúságot, hanem a tanárokat is. Az igazgató helyén akar maradni, de hívei kérésére ő is Járába, majd Fejérdre vonul el. De ott sem ül tétlenül, hanem hívei vigasztalására imádságokat ír. Minde bajokhoz járul még a korszellem szabadosságra hajló fuvalma, amely miatt az ifjúság mind nehezebben lesz fegyelmezhető. És új tantárgyak vonulnak be az iskolai tanulmányok közé, melyekre tankönyveket kell írnia.

Igazgatói működése azzal kezdődik, hogy életre kell hoznia és megindítania tanárok hiányában jóformán egyedül az iskola működését. Az öreg diákok közül kiszemeli segédeiül az alkalmasokat, kiket a felső tagozaton nyilvános leckék adásával is kénytelen megbizni. A felbomlott rend helyreállítása érdekében rendeleteket, utasításokat ad ki. A „státus“, a világi urak az intézet és a diákok érdekében hozott áldozatok fejében mind több beleszólást kívánnak az iskola ügyeibe s ez lesz az oka annak az egyenetlenségnek is, amely a diákság és a szekundánia között az ökonómia viselése kérdésében hosszú ideig nyugtalanította őket.

Mindjárt igazgatósága elején 1721 aug. 30-án (Fasc. IV. 268—270.) a következő „új törvényeket“ hirdettette ki:

1. Mindenki szerezzen magának bibliát, mert addig nem bocsáttatik frekvenciára.

2. A peregrinációból visszatérőknek az exaktor kíséretében jelentkezniök kell, addig nem írhatók be a matrikulába.

3. A hivatalból *cursus*ba menni kötelesek kérjék ki a rektor engedélyét, visszatértükkor jelentkezzenek.

4. Akik csak a karácsonyi kantációkon jelentek meg, azok részese-dése leszállítatik.

5. Ha valaki 3 leckét ok nélkül elmulaszt, azon héten *carens* legyen.

6. A *preceptorok* gondosan ügyeljenek a tanítványokra és szolgákra; ne legyenek szigorúak, elnézők és hanyagok.

7. A ruházat legyen a „régén elfogadott szokás szeréinti”; különben nem tekintetnek diákoknak s nem részesülhetnek a jövedelmekből és jogokból.

8. Az *ökonomus* gondosan ügyeljen a kapúra, hogy a nyilvános leckék alatt mindig zárva legyen. A ki- és bejárókat a *portarius* tartsa szemmel, reggel 3-tól este 8-ig tartózkodják a kapun belől. Az *ökonomus*ra ügyelni a szenior teendője.

9. Ha gyermeket fognak meg a kapun kívül, az *ökonomus* kap büntetést. Ha diák néz ki az ablakon, vagy a kapun, a régi törvény érvényes.

10. A „*huncut*” szóért 25 dr. a büntetés, másodszor 50. A *preceptorok* is ügyeljenek, hogy ne használják a *szamár*, *fattyú* stb. szókat.

A *cétus* elfogadja ezeket a „törvényeket”, az utolsó kivételével. A „*huncut*” leszokására a rektor karácsonyig haladékot ad! Mosolyra késztet a *cétus* kérelme is, a rektor megértő engedékenysége is!

1724 aug. 26-án (Fasc. IV. 323.) a *nicotizansokról* ezt a rendeletet adja ki: ezután senki se vétessék be a diákok közé, aki a *herba nicotiana*-t használja; a *novitius* ne szabadíttassék fel, s ha felszabadított, vettessék vissza; amikor letelt a *novitiusi* idő s a *novitiusi* igát le akarja vetni, ahányszor megállapítják, hogy nem hagyta el a dohányzást, annyiszor érje a *novitius*ság büntetése. Azonban az előjáróknak joguk lesz időközben is, ha jól viseli magát, mielőtt a 6 hónap letelik, a *cétus*ba beengedni. 1725 okt. 8-án a *nicotizansokra* vonatkozó törvényt azzal egészíti ki, hogy ezután a diákok közé senki sem vétetik fel, csak ha megigéri, hogy mihelyt rajta kapják annak a „büdös fűnek használatán” (*foetida ista herba uti*), nem ismertetik el diáknak. (Fasc. IV. 352.)

Hosszú időn keresztül vizály és egyenetlenség dúlt a tógások és *szekundánusok* között az *ökonomia* miatt. E tekintetben a rend eddig az volt, hogy a *szekundánusok* nem voltak kötelesek az *ökonomiát* személy szerint vinni. 1723 okt. 10-én, tehát épen akkor, mikor a diákok a sok éhezés miatt hír nélkül a *pátrónusok*hoz mentek bajaikat elpanaszolni, a *cétus* azt a határozatot hozta (Fasc. IV. 304.), hogy ezután az *ökonomiát* a *szekundánusok* hetenként ketten vigyék, illetőleg ketten fogadjanak *ökonomust*. A *szekundánusok* nem nyugodtak bele a határozatba s úgy látszik, panaszoltak főkép a státusnál. 1724 nov. 16-án (Fasc. IV. 332.) Szent-Ábrahámi igazgató kihirdeti

a konzisztórium végzését, hogy a szekundánusok ökonómusok fogadására nem kötelesek. Ez a határozat sok békétlenséget okozott. A főnök azt mondja, hogy a szekundánusok nem az ökonómia eltörlését kérték, hanem csak azt, hogy mikor a sor rájuk kerül, ne mindig, hanem csak minden *második* ízben kelljen ökonómust fogadniok. Kifogásolták azt is, hogy az iskola ügyét nem a szent konzisztórium, hanem a „status politicus” intézi és a diákok tudta nélkül és távollétében, akik nem tudták előadni okaikat. Sok szekundánus a diákokénál sokkal jobb helyet foglal el. S e határozat az azzal összekötött terhek alól felmenti őket. A diákok zúgolódtak s a szekundánusokkal való minden érintkezéstől visszahúzódtak és hogy büszkeségüket megtörjék, megtagadtak helyettük minden hivataloskodást. A dolognak hire ment, Dec. 14-én Kun István főgondnok hivatja a főnököt, exaktort és 2 primariust. Hidegen fogadja őket s csak akkor enyhül meg, mikor előadják panaszukat. Az igazgató megtorlásul a diákok szolgálait elvette s hallatlan! — mondja a főnök (Fasc. IV. 334.) — a szekundánusoknak adta. Végre 1725 május 6-án béke és megegyezés jött létre a szekundánusokkal: ezután, mikor a sor rájuk kerül, négyen fogadnak ökonómust 3 márijással. S ez a rend azonnal életbe lép. Ha azonban olcsóbban tudnak fogadni, a cétusnak nem lesz ellene. De diák 3 márijásnál többet nem követelhet (Fasc. IV. 348.).

1725 jan. 2-án elrendeli, hogy ha valaki egy hónapnál tovább volt távol, hozzon bizonyítványt a magaviseletéről (Fasc. IV. 337.). Generalis divíziókor eddig nem szoktak büntetni. Most elrendeli, hogy kihágásokért itt is büntetnek. Jan. 3-án a cétus azt a kérdést tárgyalja, hogy a pátrónusokhoz küldött legátusokat megilleti-e a kapott összeg harmad része. A cétus tagadólag felel, de az igazgató ellenkezőleg dönt (Fasc. IV. 339.). 1726 márciusában vesz a cétus *első ízben* 13 zsákot s határozza, hogy aki ezután belép a diáki társaságba, fizessen 15 drt zsákvásárlás céljára, míg a zsákok száma 30-ra nő, s viselje a perceptor gondját (Fasc. IV. 361.). Ezt a rendet 1747 jun. 12-én úgy változtatják meg, hogy aki ezután a diákok közé lép, *egy gabonás zsákot köteles adni* (Fasc. IV. 561.). 1727 jan. 12-én az igazgató elrendeli, hogy ezután a preces ugyanolyan módon legyen reggel, mint volt eddig az esti órákban (Fasc. IV. 381.). 1727 május 5-én elrendeli: akiknek fegyverük van, vagy azonnal kivigyék a cétusból, vagy adják el s ezután senki a cétusban fegyvert tartani ne merjen elvesztés büntetése mellett. Ugyanekkor: akinek rövid tunikája van, vagy ilyent csináltat, nem kap divíziót (Fasc. IV. 388.). 1732 jul. 5-én, Kénosi Tőzsér János szenior idejében (Fasc. IV. 438—439.) az egész cétus aláírta azt a fogadalmat, hogy akit

papnak, mesternek, preceptornak, vagy kántornak küldenek ki bármely eklézsiába, súlyos ok nélkül, minden vonakodás nélkül el kell fogadnia. 1733 nov. 7-én rendeli: aki az igazgatónál nem subscribál, az addig a diákok jogait nem élvezzi (Fasc. IV. 474.). 1734 május 29-én bevezeti a *peroratiot*, ami a főnök tudomása szerint eddig nem volt szokásban (Fasc. IV. 503.). 1738 júniusában rendeli a frekventációra nézve, hogy pünköszt után nem lehet frekventálni, mert hiszen a szó a tanulmányok látogatását jelenti. Már pedig ez időben hallgatnak a múzsák, a tanulók nem az iskolában vannak, hanem otthon. Aztán a törvény szerint a vizsgálat legalább 7, legfeljebb 12 kandidátus jelenlétében kell hogy történjék (Fasc. IV. 599—600.). Különbösen a frekventáció, melyet jó célból vezettek be, annyira kezdett értéktelenedni, hogy a teljes hanyatlás és eltörlés felé halad, mondja a főnök. 1740 jun. 20-iki szentbenedeki zsinat végzése: hogy a scholában tanuló ifjak nagy hajjal be ne vétessenek, hanem, ha be akarnak állni, a régi mód szerint nyirassák le hajukat; úgy a funkcióban levő atyafiak is hajukat, szakállukat, köntösöket szabják a régi szép usushoz, a hevederes övek, nyakravalók, hódos süvegek tolláltassanak, másként megbüntettessenek fl. 3. (Fasc. IV. 618. és Ruházat c. fejezetben.)

Egy másik fejezetben előadtuk, hogy 1718—20. években minő szárazság, éhínség és ezek nyomában fellépő pestis dühöngött. A pátrónusok „a status” nagy buzgósággal karolták fel az elárvelt, leszegényedett iskolát és ifjúságot s az adakozás is megindult, de a gazdasági nehézségek miatt meg-megakadt s néha annyira szűkösen folyt, hogy tanulók és tanárok valósággal éheztek. Mindjárt igazgatósága elején a diákoknak egy sok bosszúságot okozott lépése adott dolgot neki. A szegénység, a divízió elmaradása bírta rá őket e lépésre. 1723. okt. 9-én (Fasc. IV. 303.) az igazgató engedélye nélkül, de a főnöknek jelentve, korán reggel, az exaktor kivételével, eltávoztak az iskolából, elmentek a pátrónusokhoz és nemesekhez, hogy nyomorúságukat elpanaszolják s adományokra bírják őket. 16-an voltak. Nov. 1-re mindnyájan visszajöttek. Nagy baj és sok bosszúság lett ebből az eklézsiában is, a státusban is (e korban a status = világi főemberek). A főnök dec. 9-én (Fasc. IV. 306—308.) feljegyzi, hogy a sok botrányt még növelte az, hogy amikor az igazgató szigorúan korholta őket, az exaktor és egy másik diák indulatosan közbeszólottak s a főnököt, mivel nem helyeselte tetteiket, nyilvános helyen csaknem bántalmazták. Végül is bocsánatkérő levelet írnak, melyben előadják, hogy őket csak a szükség hajtotta, senki tanácsára nem hallgattak; belátják, hogy sok botránkozást és nyughatatlan-

ságot szereztek. Igérik, hogy soha többé efélét meg nem kísé-
tenek, ha valami panaszuk, bajuk lesz, „mesterük” tudta nél-
kül semmibe magukat nem ártják. A „status” részéről Daniel
Péter és Kun István, „mindketten a cétus rendes curatorai”,
az eklézsia részéről Handsáros János, Gyergyai Pál és mások
megjelennek az auditóriumban, az összes kihágásokért nyil-
vános kegyelmet hirdetnek s a békés munkát és szeretetet
kötik lelkekre.

Ehez hasonló békétlenség volt 1731-ben szintén a szegény-
ség, t. i. a divízió ki nem adása miatt. Szeptemberben az exaktor
(Zilahi János) a divízió ki nem adása miatt lázadást és elé-
gedetlenséget szít a főnök tudtával a diákok között. Szent-Ábra-
hámi összehívja házához a nemeseket és polgárokat s megál-
lapítják, hogy szoros obligatiojok ellen különös conventiculumot
cselekedtek s rossz propositumok is nyilván kitetszik a főnöknek
és exaktornak, kiknek hivatalból másokat compescálniok kellett
volna s nem alattvalóikkal consentiálni, hogy illicitis viis et
mcdiis gratuitus obtingenseket cum injuria superiorum sollici-
tálnák; miért példás büntetést érdemelnének, de a „konzisz-
tórium” most nem pronuncióal ellenek, „hoc tamen lege”, hogy
ennek utánna semminemű szin és praetextus alatt semminemű
conventiculumot, se végezést, melyből csak suscipio férhetne
is valakihez, nem celebrálnak sub amissione honori set officii”.
Most pedig kötelezik magukat, hogy a diákokat lecsendesítik
és „továbbá ezen conspiratiót nem foveálják, hanem kioltják
s akik velök nem consentiáltak, semmi injuriával nem illetik”.

A határozatot a cétusban olvasták fel s megmagyarázták,
hogy a divíziót ne tekintsék valami olyannak, amit a vezetősé-
gnek ki kell adnia, hanem csak mint ingyen jótéteményt,
melyet per importunas machinationes nemcsak ők maguk,
hanem utódjaik is örökre elveszíthetnek. Erre nagynehezen
lecsendesedtek.

Az igazgatói hatáskör nem volt szabatosan meghatározva
sem felfelé a főkonzisztórium, sem lefelé a cétus irányában.
Ebből sok kellemetlenség és hatásköri összeütközés támadt,
ami feleslegesen fárasztotta és foglalta le a különben is száz-
felé lefoglalt és sokszorosán túlterhelt ember erőit. Szent-Ábra-
hámi megvédelmezte állása hatáskörét és önllóságát felfelé
is, lefelé is. 1722-ben történt, hogy a Főtanács az ő tudta és
megkérdezése nélkül távollétében mestereket rendelt ki. Ez
ellen az intézkedés ellen következő előterjesztést teszi:

„Ügy értettem, hogy kegyelmetek a scholából holmi mesterségekre
denominált nálam nélkül; én úgy tudom, ki-ki kegyelmetek közül mint áll-
jon, háza és cselédi micsodások légyenek, másnál jobban tudja. Nekem is
directiom alá bocsáttatván a schola, én tudom, kiki mint áll, én tudom, ki

kiadni, ki maradni való, én tudom, ki hová való, én tudom, némelyiket miért kell kiadni, némelyiket miért kell megtartani, én tartozom vélek bajoskodni, őket megriasztani s megoltalmazni is. Azért praesentibus akarom deklarálni, hogy *mesteradás én dolgom*, kegyelmetek ha kiadja nékem, hová kellenek mesterek, én tudom, melyik eklézsiát melyik érdemli; ezen *jussomtól nem is recedálok*; most is sokaktól vádoltatom, hogy *multum cessi de jure meo*; in privatis negotiis ezután is kész vagyok, de ez lévén officii et muneris mihi demandati, *nem cedálhatok successoromnak* (ha Isten ád) *praejudiciumára* és az ifjúságnak romlására, Ezt pedig kivánom protocolláltatni".

A Főtanács menti magát, hogy nem akarta jogában korlátozni, de mert késett a gyűlésről, ezért kellett intézkedni, „megkivánja mindazonáltal, hogy *őkegyelme is a szent konzisztóriumtól hallgasson és dependeáljon* így *mutuis consiliis légyen keresztényi szeretettel, megegyezéssel a determinatio*; azt pediglen tudja meg *őkegyelme*, hogy az *ordinatio* (kanon szerint) a *t. superintendens* uramat, *őkegyelmét* illeti. Nevezetes deliberatum lett efelől a. 1681 die 5-to Junii.

Ilyen hatásköri összeütközés volt az igazgató és a cétus között is, melyet a Fasc. írója (IV. 478—481, 487—489.) részletesen leír. Az eset a következő volt: Sala Mihály két társával kérte a noviciusságból való felszabadítását. A más kettőt felszabadították, őt különböző kihágásaiért, női ismeretségeért, csúnya és illetlen mondásaiért nem. A cétus nem a törvény szigora szerint járt el, hanem lefokozta a sorban és súlyosbította ezt egy egész noviciatussal s azzal, hogy a cétust kidolgozott beszéddel kérje meg. Sala kérte a degradáció elengedését. A cétus nem engedett. Az igazgató a főnök útján kérte erre a cétust, de az megmaradt első határozatánál. Az igazgató összehívja Gejzanoviust, a szeniort, exaktort, az ügyet előadja s határozzák, hogy a degradáció két heti frekventációra változtassék. A cétus ellene mondott, nem fogadta el a határozatot s két megbizottat küldött az igazgatóhoz ennek bejelentésére. Az igazgató ragaszkodik a maga véleményéhez. A cétus most két küldöttje által a főkonzisztóriumhoz felebbezi az ügyet. Az igazgató értesülvén erről, elrendeli a főnöknek, hogy az egész cétus előtt rójja ki a frekventációt.

De az egész cétus egyhangulag ünnepélyesen tiltakozott, kijelentvén, hogy nem ismeri el frekventánsnak. Sala azonban megkezdi a frekventációt. Dec. 24-én a főnök összehívja a cétust, hogy Salát felszabadítsa. A cétus azt mondja: nem szabadítja fel, mert nem ő rójta ki a büntetést. Szabadítsa fel az, aki kirójta. Az ügyet a cétus az 1734. évi Főtanács elé akarta felebbezni, de közben meggondolván a dolgot, az igazgatónak azt ajánlja, hogy felejtsek el az ügyet. Az igazgató bizonyos feltételek mellett hajlandó erre. A cétus tehát hajlandó vissza-

vonni a kérést. De az igazgató „érezvén, hogy a cétus az ő hatáskörét akarja támadni“, az ügyet a konzisztórium elé terjeszti. A cétus 4 személyt küld ki az ügy megbeszélésére. A határozat az, hogy a konzisztóriumtól választ kérnek arra, „hogy az schola főmesterének, mint főnek *autoritása meddig terjedjen és az becsületes cétus is mint folytassa köztük támadandó pereit*“. A konzisztórium véleménye ez: a cétus a delinquens személyt, mint eddig *in jus* attrahálja és a delictum *quantitasa* és *qualitasa* szerint meg is büntesse; a delinquensnek joga van *in sedis facie* főmestere elébe appellálni; az főmesternek is *pedig plena autoritasa* léssen, az mint mindenkor is volt, hogy a cétustól kirótt büntetést *qualifikálhatja, változtathatja*, mely tetszésén a főmesternek az becsületes cétus is tartozik minden továbbra való *appellatiót félretévén mindenképen megnyugodni*, minthogy hallatlan s példa nélkül való dolog, hogy az főmester előtt *dirimált causa gen. konzisztórium eleibe appelláltassék*“. A tanács egy új gondolatot is vet fel, azt t. i., hogy az ifjúság közül rendeltessék egy *publica persona*, ki mint *director* provokálja a delinquenseket, a szenior és cétus pedig *biráskodjanak*, hogy ne legyen a cétus *actor* is, *biró* is. 1734 márc. 4-én tárgyalja e javaslatot a *venerabilis congregatio* az igazgató előadása alapján. A *directoratusnak* a diákok között való felállítását elvileg helyeslik, de minthogy a gyakorlatban sok nehézséggel járna, mert az összes iskolai törvények megzavartatnának s különben az akadémiákon és céhekben a mi normánk szerint tárgyalják a peres ügyeket, ezért az ügyek intézése maradjon az eddigi állapotban a szeniornál; de a főnököt ne a bosszu vezesse, hanem egyedül a delinkvens megjavítása s másokra is ügyeljen, hogy ne beszéljenek a delinkvens ellen; az ilyeneket a gyűlésből a határozat hozataláig küldjék ki. Nem törvény, de abusussá lett, ha egy is ellenmond, a *novicius* nem szabadíttatik fel. Most a *congregatio* kimondja, hogy itt is *szavazattöbbség* dönt, kivéve azt az esetet, ha az egész cétus valaki hallatlan hibáira szemet akar hunyni, mit a szenior az igazgatónak jelenteni köteles.

Ezzel ez az ügy elintézést nyert. A konzisztórium igazat adott az igazgatónak: a cétus ítéletét megváltoztathatja s ez ellen tovább felebbezés nincs.

De más alkalommal is volt feszültség az ifjúság és igazgatója között. Leírok még egy esetet 1749-ből, nemcsak azért, mert következtetést enged Szent-Ábrahámi egyéniségére, hanem azért is, mert a maga idejében a lényegében jelentéktelen dolog fontos mozzanattá nőhetett ki magát s az 1750. évi Főtanács elé kerülvén, annak határozatát provokálta. Az esetet Uzoni is leírja s a főnök is, még pedig nagyon részletesen s

mindketten, mint az ifjúság forradalmáról beszélnek róla. Uzoni még előbb figyelmezteti az olvasót: ha a matriculában (érti a Fasciculust) másképp találod leírva, figyeld meg jól, mert az írta be, aki a zendülés oka volt". (Uzoni III. 604—606. Fasc. V. 24.) Uzoni így írja le a dolgot: Szent-Ábrahámi, hogy az ifjúság kijárását és városon való kóborlásait megakadályozza, elrendelte, hogy a kaput d. e. 6—10-ig, d. u. 1—6-ig be kell zárni. Másnap ő maga és az exaktor az igazgatót kéri, hogy nyitassa ki a kaput. Megegyeztek, hogyha a kijárás megakadályozására valami módot találnak ki, kinyitattja. Összeirtak tehát bizonyos pontokat, a cétus elfogadta, elvitték a rektorhoz, ő is helyeselte.

A partiale konzisztórium is elfogadta. Agh professzor kiírta s átadta Uzoninak, hogy vigye a szeniorhoz s ez írja be a matriculába. De a szenior most azt vetette ellen, hogy előbb fel kell olvasni a cétus előtt. Gyanutlanul felolvassák az esti precesen, de az ifjúságot úgy felzavarta, hogy mindnyájan nyilatkozatot írtak alá, hogy e pontokat törvényül nem fogadják el. Azután a főnök, Mihály István, állandóan izgatja és bujtogatja az ifjúságot a kapú kinyitására. Ravaszsága — úgymond Uzoni — nyilvánvaló, hiszen akkor mehetett ki, mikor akart. Más mindenki beleegyezett a kapú kinyitásába, sok unszolásra végül Uzoni is. Most kérelmet írnak, melynek végén azt mondják: ha az igazgató nem nyitja ki, kinyitja a cétus. És dec. 3-án tényleg ki is nyitották.

Vizsgálat indult meg, hogy ki nyitotta ki. Egyszerre csak 4-et bocsátanak be a szenior szobájába. A rektor a folyósón áll s örködik, hogy csoportosulás ne történjék, mindenki a szobájában tartózkodjék. A cétus azonban összegyűl s olyan zaj keletkezik, mely véget vet a vizsgálatnak. Karácsonyi vakáció közeledett. Városiak tanácsára négyen bocsánatot kértek s kaptak a rektortól. Dec. 15-én bizonyos pontokat adnak az ifjúság elé, melyeket aki aláír, bocsánatot kap. Aláírják a diákok és szekundánusok. Az év nyitott kapú mellett végződik.

Már úgy látszott, hogy az ügy elcsendesedett. De Szent-Ábrahámi panasz alakjában a Főtanács elé viszi, amely „pisszenni sem mert ellene“, mondja Uzoni, s hozta e törvényt (Főt. jkv. 84—86. l.):

„Régtől fogva hallja a Főkonz. az ifjúság sok rendetlenségét s a kiment mestereknek kevély és majd senkivel s semmi törvénnyel meg nem egyező engedetlenségeket, úgy annyira, hogy némelyekkel alig tudunk birni“. A prof. elnézésére gondoltak, de most látják, hogy „a zabolától nem hallgató ifjúság“ az oka. Most nagy szomorúsággal hallják az ifjúságnak a professzorok ellen való „szemtelen, vakmerő és példa nélkül való támadását s seditióját“ csak azért, mert a tanulókat rendre akarták szoktatni s a városon való szabad

kóborlásokat megszüntetni. A tanárok rendeletét igen helyeseknek, szükségeseknek tartja s maga is helybenhagyja és „a tanároknak teljes fakultást adunk és engedünk arra”, hogy azok szerint moderálják az ifjúságot, sőt arra is, hogy „pro re nata, vel pro statu temporum”, valamit őkegyelmek bona conscientia látnak az ifjúságnak hasznosnak akár tanulásra, akár az erkölcsre nézve, azt decernálhatják, introducálhatják és statuálhatják, az ifjaknak publikáltat-hatják”. S az ifjúság tartozik engedelmeskedni, „mert az ifjúságra nem bizatott a scholai törvények és professorok, constitutiojok vellicatiojok”. Aki nem akar engedelmeskedni, „a kaput nekik ki kell nyitni, menjenek dolgokra, mi az olyan rendeletlen s engedetlen ifjaknak nem koldulunk, azokat alamizsnával s költségünkkel nem tartjuk”. Szerencsájük, hogy a professorok universalis amnistiát adtak, mert mi törvény szerint járnánk el az ilyen seditiosusokkal. Ha panaszuk volt, nem az az eljárás, hogy conspiráljanak, violentiákat tegyenek, hogy édes atyjuk helyett való tanítójukat in seminario liberalium artium megtámadják, végzésiket értetlenségekkel vellicálják és directiojokat impetálják. Ha ezután is, elmenetelük után is, nyughatatlankodnak, „a scholából kiigazítottassanak non obstante illa gratia, melyet t. professor afiai indulgeáltanak”. Akik még nem tették, jöjjenek a gen. konz elébe s kérjenek bocsánatot propria oris fassione a status expressusaitól és a professoroktól. A rektornak jogában áll exactornak tenni akár deákat, akár szekundánust. A kapu zárattassék be. A pasquillus csináló ifjú két hétig frekventáljon.

Ézt a határozatot 2 nemes és 2 esperes vitte meg a cé-tusnak. Az egyik nemes, tordai Székely Ferenc, kihívó módon hirdette ki a határozatot s ezzel úgy felingerelte a kétust, hogy sokan megbánták, hogy nem dobták ki az ablakon. Uzoni így zárja be a dolog elbeszélését: Azután a megbizottak előtt mindnyájan egyenként bocsánatot kértek a rektortól és tanároktól a „vasas ajtónak” nevezett szobában, mely akkor az övé volt. Az ajtó bezáratott s a konzisztórium széteszlott. Az ajtó bezárása jó szándékkal történt, de nem azt a célt érte el, melyet akart. Nemcsak hogy nem akadályozta meg a kóbor-lásokat, hanem ellenkezőleg, alkalmat adott a lelkiismeretle-neknek, hogy sokkal több időt töltsenek tiltott helyeken, kény-szerítvén őket, hogy künmaradjanak. Mert aki csengetéskor nem volt benn, hogy fel ne ismerjék, 10-ig kün kellett ma-radnia. Ép így ebédre sem jöhetett vissza. Most is megtalálják a módját, akik akarják, a kimaradásnak. A kapu bezárása csak a jókat akadályozta meg — a bejövetelben. „Ennyit az emlékezésreméltó iskolai forradalomról”, végzi Uzoni.

A főnök az eset elbeszélésénél leírja azoknak a pontok-nak tartalmát is: a kapun d. e. 6—10-ig, d. u. 1—6-ig csak a szenior engedélyével lehet kimenni, de csak meghatározott időre. Az ökonómus a kimenetel és bejövetel idejét pontosan jegyezze. A kapu szerdán és szombaton délután s vasárnap délelőtt nyitva áll. De ha visszaélés történik, ez is megszűnik.

A városról bejáró tanulókat kellő időben kell beküldeni és hazabocsátani. A mendikánsokat az ökonómus felhívására a preceptorok bocsássák ki, de ügyeljenek, hogy a tanulás idejét ne hanyagolják el. Ha ez ellen vétnek, a tanulástól megfosztatnak. A templomi notatorok ügyeljenek, hogy a tanulók a templomból térjenek vissza tanulni; aki ez ellen vét, templommulasztónak tekintetik. Aki e törvényt kijátsza, börtön a büntetése. A vacsorát Szent György-napig este 8-ig el kell végezni.

Ezek voltak azok a pontok, melyek egy nehánynak — köztük a szeniornak is — nem tetszettek s ezért szították ellene az elégedetlenséget. A főnök az eset leírását így fejezi be: *Finis pancatheseos!*

De Szent-Ábrahámi nemcsak tanár és igazgató volt, hanem az eklézsia papja is és püspök.

A kövendi zsinat 1737-ben püspöknek választván, az eklézsia gyűlése két tagját kiküldötte, hogy Szent-Ábrahámot „vocálja”, de úgy, hogy minthogy az iskola rektora, „sőt annak felette csak egyedül theologiae ac aliarum scientiarum profeszszora is, hogy a sok teher alatt egyedül el ne fáradjon s fogyjon eklézsiánk közönséges nagy kárára üdő előtt”, nem kívánja, hogy a maga seriesében mindenkor saját maga szolgáljon, hanem könnyítse dolgát az ifjúsággal, (kiknek pro exercitio esik a prédikálás), csak keresztelei, házassági és temetési alkalmakkor szolgáljon, (minthogy ebben vagyon nagyobb szükségünk másokra nézve az jó actorokra). Szent-Ábrahámi a meghívást elfogadta, de kijelentette, hogy a temetési szolgálatról addig nem nyilatkozik, míg Agh haza nem jő. 1738. május 27-én a közgyűlés azt határozta, hogy ha nem fungált is, mint a többi papok, de a harmadik pap *salariumát* adják ki neki, „mind azért, hogy az ő kegyelme tanítása s *functiója*, ha nem *ordinaria* is, az több papok *functióját* *respectively adaequálja*”, s a diákok *intervenienis* szolgálatát is részére tudja be. Minthogy azonban a harmadik *salarista* fizetését Pálfi püspök halála után a más kettőnek kiadták, arra kéri Pákei és Csép papokat, hogy püspökünk „valami *altercatióra* való válaszokkal őkegyelmőknek meg ne szomoríttassék a t. eklézsiaival egyetemben”. A két pap ez egyszer még kéri a *salariumot*, de többször nem követeli.

Igy értékelték Szent-Ábrahámi papi szolgálatát erkölcsi és anyagi tekintetben. Az eklézsia kellően megbecsüli az ő működését, felmenti a szolgálat ama része alól, amely kifelé kevésbé jelentős és amelyet mások is eredményesen elvégezhetnek, hogy a nagy teher alatt le ne roskadjon; de amely szolgálatát így is a többi papok szolgálatával — mondhatnók: minőségileg — egyenlőnek tartja. S ezért egész *salariumot* állapít meg részére.

1756-ban a gubernium felhívására a kegyes alapítványokról egy 5 pontból álló jelentést terjeszt fel (L. eklézsia jegyzőkönyvét 1767—1792. 281—291. l.), melynek 2. pontjában az iskoláról ezeket írja: Izabella királyné adománya ez iskola és a szegények és árvák fenntartására, mely adománynak híres emlékjelét a kolozsvári tanácsház falába és a piaci templom folyósójába beírva az őrség felé délre néző, most zárt ajtó felett „nostra adhuc aetate videbatur et legebatur in haec verba: *Donatio sum regia scholae, hereditas hujus et pauperum, qui commoda mea alio averterit, haec et similia, deleatur ex libro viventium et memoria hominum. Anno Dni 1557*”. A királynénak ezt az adományát, a kolozsvári tizedek egész negyedét a királyné halála után János Zsigmond új adománnyal megerősítette, Báthori István és Kristóf, Bethlen Gábor szintén. Lipót 1691. diplomájának 2. és 3. cikkelyében, 1693. évi új diplomájának ápr. 9.-i és az Alvinczi-féle resolutioban szintén. A kolozsvári tizedek negyed része az iskolának megszakítás nélkül kijárt 1716 márc. 30-ig. E napon a templom elvételén, a kvartát is vitatni kezdték és habár ez az iskola és szegények alapja a templommal nem volt kapcsolatban és nem a kolozsvári eklézsiára, hanem az egész erdélyi unitárius vallásközönségre s annak Kolozsvárt tanuló iskolai ifjúságára vonatkozott, mégis 1718-ban a róm. kath. eklézsia számára mintegy kárpótlásul azokért, amiket akkor a templomért követeltek, elvételét. Felsorolja, mit vettek el az eklézsiától. Elvették az iskolát, „melyet az első kötől az utolsóig a mult század végén körülbelől 12000 frt költséggel magok az unitáriusok építettek; még pedig polgári fundusokban, melyeket Lipót és a fejedelemség engedélyével az eklézsia 6300 frton vett az óvári másik unitárius iskola helyett, melyet 1693 okt. 10-én a katolikusoknak engedtek át. Elvették a templom körüli boltokat is jövedelmükkel együtt, melyeket unitáriusok építettek, valamint az általuk alapított és épített kisebb templomot is. Aztán a tőlünk körülbelől 4470 frton szerzett nyomdát és a többi ingóságot is. Kolozsvár mindig a hadak útjába esett: gyakran pénzével, javaival kellett életét megváltania. A 17. század elején Basta elfoglalván és őrséggel megerősítvén, a várost, mely akkor egészen unitárius volt, minden aranyából, ezüstjéből és javaiból kiforgatta úgy, hogy az eklézsiának 1635 előtt semmi jövedelme nem volt. Ettől kezdve erdélyi mágnások és nemesek, sőt külföldi unitárius testvérek is sok adományt és hagyományt tettek, amelyek 1693-tól 1716-ig az 50000 frtot meghaladták. Ilyen kegyes jótéteményekből vétel, vagy zálog címen szereztettek az eklézsia minden javai, melyekből az elvétel után (1716) alig maradt valami. Elvételtek ugyanis az apahidai rész-jószágok

(1500 tallér), Füle és Asszonyfalva Torda megyében (3321 frt), Véck, Kabalapataka, Tormapataka, Gyurkapataka Belsőszolnok megyében (10309 mfrt). Kóród Kolozs megyében (1000 frt), melyet kölcsönrel vettek, melynek kamatját 1718 óta folyton fizetnünk kellett. Elvettek Kolozsvárt 3 házat (4200 frt), az iskolát, melyet az első kötől az utolsóig saját költségünkön építettünk (12000 frt). Elvették a templom körüli boltokat a jövedelemmel együtt, melyeket az unitáriusok építettek s az általuk alapított és épített kisebb templomot is. Aztán a körülbelül 4470 frton vett nyomdát s minden egyéb ingó javakat is. Végül előadja a Tasiczky-féle hagyomány történetét. Jakab Elek Szent-Ábrahámi e jelentését az Aghéval együtt a „legbecsesebb unitárius történelmi adatnak” mondja, melyet valaha látott s melynek különös értéket kölcsönöz az, hogy ő mint szemtanú és nagytekintélyű szavahihető ember, csak hiteles leírást adhatott.

Korában az egyház szervezete olyan hatalmas átalakuláson ment át, amely alapul szolgált az egyház mai alkotmányának. Ennek az átalakulásnak mozgató oka végső elemzésben a Habsburg-ház hatalmának Erdélyre való kiterjesztése s a rekatholizálás volt. Ennek a szervezeti átalakulásnak „megszilárdítója, kifejezője, részben kezdeményezője” ő volt. „A zsinati és főtanácsi gyűlések lelke”, amint Jakab Elek mondja, akivel szemben a Főtanács „pisszenni sem mert” Uzoni-Fosztó szerint, olyan nagy volt a tekintélye. Az ugyan tévedés, amit Jakab Elek mond, hogy az 1751. évi árkosi zsinat szervezte a zsinatot képviseleti alapon, amint egy más fejezetben kimutattuk; de az tény, hogy ez a zsinat állapította meg az ő előterjesztése alapján *A zsinatról való Instructio* címen a zsinat lefolyását és ügyrendjét, amely azelőtt nem volt szabályozva. Mint tanár, az akkori iskola majdnem minden tárgyát nemcsak tanította, hanem azokból kézikönyveket is írt. És csak megvetett ariánus-voltunk, szegénységünk, könyvnyomda hiánya és a cenzura az oka, hogy e könyvek nem kerültek sajtó alá és hogy Szent-Ábrahámi nevét nem emlegetik Erdély legnagyobb fiai és tudósai között. Egész könyvtárra megy a legkülönbözőbb tárgyú műveinek száma. Tanított universalis historiát (Fasc. IV. 193.), universalis geografiát a történelemhez való bevezetés gyanánt (Fasc. IV. 194), egyetemes és természetes jogot (Fasc. IV. 195.), mely tárgyakat 1716-ban, tehát a legkatasztrófálisabb időben *addig nem tanított új tárgyakként* adta elő. 1721-ben tanított chronologia astronomicát (Fasc. IV. 251.), theologiát (Fasc. IV. 264.). 1722-ben fizikát (Fasc. IV. 288.), dec. 10-től geometria practicát (Fasc. IV. 290.). 1726-ban tanította *De religione Christiana secundum unitarios et physicae cujusdam experimentalis eclecticae c.* munkáját (Fasc. IV.

375.). 1733-ban egyháztörténelmet (Fasc. IV. 465.). Ami pedig minket első sorban érdekel: *ő kezdette először az unitárius vallást minden cikkeiben szabatosan és teljesen tanítani*, amint Fejérvári Sámuel a felette tartott beszédjében mondja. Ez rendkívül fontos mozzanat, ami azt mutatja, hogy theologiai oktatásunkból addig fontos tanulmányok hiányoztak, amelyekkel ő most a theologiai tanulmányok rendjét kibővítette s a theologiai szakképzést a rövid, kicsi káték vágányáról elmélyedőbb tanulmányok felé irányította. Legértékesebb összefoglaló munkájáról, az 1786-ban József engedélyével megjelent Summájáról külön fejezet szól. Uzoni—Kozma szerint elméjének oly nagy emlékeit hitrokonaink közül tán senki sem hagyta fenn, mint ő. Masznyik a 18. század legnagyobb magyar protestáns dogmatikusának, Jakab Elek talán még Dávid Ferencnél is nagyobbának mondja. Az az óvatos mérséklet, mellyel megfogalmazta a legkényesebb dogmai tételeket, volt a 18. század kegyetlen, katholizáló korszakában az a menedék, mely az egyház fennmaradását biztosította. És innen magyarázható az a különböző s egymásnak látszólag ellenmondó megítélés, melyben részesül a mieink közül Jakab Elek, Ferencz József, Vári, Boros és Borbély, másfelől Masznyik részéről. Jakab Elek ez óvatosságot a „kibuvó ajtók rendszerének” mondja. Ferencz József és Vári a mai unitárius vallás lényegét kapja meg a Summában, melynek csak lényegtelen tanításait dobta le magáról a haladó idő szellemében a mai unitárius vallás. Masznyik sokkal közelebb állónak ítéli Luther üdvtanához, mint Kálvin szelleméhez. Borbély szerint „némileg letompította a Krisztus kettős lényegéről szóló dogma éleit, midőn azt tanította, hogy az ember Jézus Krisztus, az Isten fia, igazi Isten, akit isteni tisztelettel kell ugyan tisztelni, de — teszi hozzá — különbség van a kétféle tisztelet között.”

Fosztó, Uzoni utódja. jellemezni szeretné Szent-Ábrahámot. De nem tudja befogni tekintetével ezt a nagy embert. Fejérvári Sámuelhez fordul, aki halotti beszédjében az emberhez, sashoz, ökörhöz és oroszlánhoz hasonlította. Mert bölcsesége és tudománya magasan szállott; mert, mint az ökör — bocsánat a hasonlatért —, minden terhet fáradhatatlanul vitt, mit rá raktak, soha a dolog elől ki nem tért, soha egy órát is el nem mulasztott, sőt, betegen is tanított, mikor jogosan elmaradhatott volna. Katedráján és a szószéken főnixsz-madár gyanánt újra született. Sokszor mondta: meghalna, ha elzárnák a tanítástól. Annyi dolga volt, hogy csoda, hogy nem felejtette el a nevét. Erélyes mindenkivel szemben lefelé is, felfelé is. Céltudatos szervező, aki a kor szabados szellőjétől áthatott lelkű s fegyelmezetlenségre hajló ifjúságot, amely a régi iskolából kiűzve,

annak korlátjait és kötöttségeit is levetkőzte, új törvények és új rend keretébe hajtja, ha lehet, atyai jósággal, ha szükség, szigorral és fenytékkal. Ő maga a törvények és szokások szigorú megtartója, de megtartatója is és őrzője a régi tisztaság hagyományoknak. Az az ezerszemű Argus, a roppant terheket vállaló és hordó Atlas, aki négy évtizeden keresztül annyira központja, tartó oszlopa volt az unitárius egyháznak, hogy az idegenek őt némi irigy gúnnyal ugyan, de nagyon jellemző módon az unitáriusok istenének nevezték.

Homo sum et nil humani a me alianum puto, mondhatta ő is magáról. Kozma, az Uzoni-Fosztó történetének folytatója szerint sokat tartott magáról és türelmetlen volt a más véleményen levőkkel szemben. Aztán féltékenységet és kislelkűséget vet szemére. Ezt nem látjuk igazoltnak, hanem igen azt, amit Jakab Elek állít, hogy az az óvatosság és megfontolva cselekvés az egyháza sorsa iránti mély felelősségérzéséből ered s nem hiba, hanem ellenkezőleg — erény. A türelmetlenség bizonyos foka másokkal szemben minden szervező, építő és alkotó munkás nélkülözhetetlen jellemvonása. Kevés igényű ember: ha fizetését nem kaphatta ki mindig, nem zúgolódott, hanem megelégedett azzal, amit a „státus“ adhatott. Atyai jó szívére mutat az, hogy a diákoknak őt illető arató napszám-bérét nem vette fel, hanem szegény és beteg tanulók részére bennhagyta. (Fasc. IV. 439.)

A sors kedvezése, hogy ez időben őt állította az egyház és kollégium élére!

Sírkövére ez a felírás volt vésve:²²

Si quaeris, quis sim, quis fuerim, meritumque requiris?

Sum pulvisterrae, fumus et umbra, civis.

Patria Szent Abraham, Lombard Cognomine ab ortu
Impositum nomen, sed Michaelis erat.

Aetatis septem denos cum quattuor annos

Indulsit superi gratia larga Dei.

Interea donec vicies semel atque peregit

Almae sol cursum lucis origo suum.

In lustris quatuor pastor vigil ecclesiarum,

Collegii rector lustra per octo fui.

A másik lapon:

Mortuus, at vigilis praesens stimulavit imago

Officiis fungi sedulitate, genis.

Sed magis aeternae spes indubitata salutis

Admovit stimulum sorsque beata pium.

²² Keresztény Magvető, 1892. 182. l.

Ergo qui cernis vitae monumenta fugacis,
 Talia quae praesens suggerit iste lapis,
 Excute terrestrem prudenti pectore sensum
 Neve perituras spiritus optat opes.
 Quia animum constans horae meditatio summae
 Occupet ac celsi flagret amore Poli.

A kő nyugati homloklapján :

Itt nyugszik az Úrban elalutt N. T. férfiúnak utána 32 hetekkel, 4 napokkal, életének 64-ik esztendejébe boldogul kimult istenfélő házastársa és T. Takács Sára asszony három leányával.

Művei: *Amica disputatio de praecipuis (excepto articulo trinitatis) unitariae religionis fundamentis inter Jonathanem et Davidem (egyik az ő, másik Derzsi tanulótársa neve) etc. habita in illustri unitar. Collegio Claudiopolitano.* — *Institutio historica juxta Georgii Hornii introductionem in historiam universalem, 1716.* — *Exercitatio circa chronologiam seu chronographiam synthetice deducta.* — *Institutio arithmetica.* — *Explicatio logices, 1727.* — *Geographia.* — *Decisio disputationis de stella polari, habita inter rectores Toroczkaianum Georgium Csukor et Th. Szentgyörgyensem Johannem Zilahi, 1735.* — *Systema universae theologiae Christianae, 1786.* — *Notae in systema praemissum.* — *Synopsis theologiae Christianae.* — *Notae in confessionem fidei Christianae secundum unitarios.* Ez az a confessio, melyet Almási püspök 1719. Lipót fejedelemnek beadott. — *Explicatio catecheseos latinae unitariorum.* — *Aphorismi, seu brevis confessio unitariorum de iis rebus, in quibus discrepant ab adversariis.* — *Institutio ethica juxta Adami Rechenbergii lineamenta philosophiae civilis, 1716.* — *Systema ethicae 1718.* — *Historia ecclesiastica. Notae ad historiam ecclesiasticam seculo XVI. (1730-tól 1748-ig tanítás közben diktálta).* *Annotationes quaedam de expulsionem Polonorum.* — *Revelatio succincta de unitariorum praecipue Hungarorum. in urbe Claudiopoli existentium origine, 1726.* — *De Serveto famoso Genevae combusto.*

Kisebb értekezései: *Responsio cuidam professori Luthe-rano, data ad quaestionem ab eo motam: An dentur visibilis ecclesiae notae, quae instar proprietatis quarti modi veritatem ecclesiae notificent? 1751.* *Reflexiones in interpretes primi capitis Joannis Evangelistae, 1754.* — *A Krisztus halálának erejéről való elmélkedés.* — *Az isteni nevezetről.* — *Szent János evangeliuma és leveleinek azon helyei, melyek az Atya Istennek a Fia felett valóságát bizonyítják.* — *Idea Concionum.* — *Halotti beszédek (Bek Istvánné felett tartott beszédében ő maga*

7 ilyen említ). — Döghalál idejére alkalmaztatott imádságok, 1742. — Sokféle szükségünkhöz alkalmaztatott könyörgések, melyekkel mindenrendű ember naponként, mint az idők és állapotok változnak, minden botránkozás nélkül gyakorolhatja magát az imádkozásban. 1746. — Isteni dicséreték, imádságos és vigasztaló énekek, 1749.

Dávid zsoltárai közül kijelölte azokat, melyeket átkozódó tartalmuk miatt kereszténynek énekelni nem lehet.

A halotti énekeskönyvet megjavította, a latinokat kihagyta belőle.

Végül: Brevis manuductio ad consuetum processum fori ecclesiastici.

25. *Sepsiszentkirályi Agh István*. (1758—1784). Született Sepsiszentkirályon 1709-ben. Atyja Mihály, székely nemes, anyja Bikfalvi Szabó Judit. Iskoláját ott végezte a poesisig. Azután Kolozsvárra ment s 1728 február 14-én szekundánus lett. 1730 február 4-én vétetett fel tógás diáknak. 1734 május 4-én exactor és az oratorok prézese. 1734 szept. 1-én főuraink költségén külföldre indul. Belgiumból hazaérkezett 1737 okt. 3-án. (Fasc. IV. 575.) Crellius Sámueltól, kora egyik legkiválóbb tudósától egy ajánlólevelet hozott Szent-Ábrahámi püspökhöz, melyben nagy szeretettel és elismeréssel szól róla, mint akivel szeretnének élni s óhajtanának meghalni. 1737 december 1-én nagyszámu polgárok és külső nemes patronusok jelenlétében a filozófia tanárának iktatják. Ez alkalommal Szent-Ábrahámi rektor tartott beszédet az iskolák hasznos és szükséges voltáról, ő a filozófia dicséretéről. Végre a szenior megköszönte a cétus nevében a patronus uraknak és az eklézsiának, hogy ily tanítóról gondoskodtak, valamint a rektornak, aki sokat tett arra, hogy Agh most tanár lehet s végül az új tanárnak kívánt szerencsét. (Fasc. IV. 589.) A tanítást 1738 jan. 6-án kezdte. Logikát és görögöt tanít „juxta ductum grammaticae Vervej”. (Fasc. IV. 591.) 1740 junius 18-án a szentbenedeki zsinat a papi funkciók végzésére engedélyt ad. 1741 junius 17-én a dicsőszentmártoni felszenteli, mikor így írta alá a nevét: professor philosophiae. Ugyanekkor konzisztor lett. 1739 novemberében a pestis miatt a nyilvános leckék szüneteltek, de a rektor vasárnaponként a koncióban, szerdán délelőtt 10 órakor a halotti oratióban gyakorolta a diákokat, ő pedig szerdán és szombaton délután 2 órakor logikát, görögöt és geographiát tanított. A papjelölteknek vizsgálóelnöke volt 1743-ban a ravai, 1749-ben a szentlászlói, 1751-ben az árkosi zsinatokon. Főjegyző helyett jegyzett 1751 jan. 16-án, 1753 jan. 13-án, 1754 jan. 19-én s most először ő írta magyarul a jegyzőkönyveket. 1754 junius 15-én a dombói zsinat a lemondott Kövendi János

helyébe főjegyzőnek választotta. Az 1755 jan. 18-iki Főtanács jegyzőkönyvét megint latinul írja. 1758 április 6-án az április 5-én eltemetett Szent-Ábrahámi temetésére gyűlt nemesség püspöknek és rektornak választotta. (Fasc. V. 176.) A filozófia tanítását Pálfira bizták, mire a főnök azt jegyzi meg, hogy ezzel megszűnik a filozófia buzgó tanulása, (vividum philosophia studium). Április 10-én Szent-Ábrahámi theológiáját kezdi tanítani a II. rész I. fejezetétől. 1784-ben a szentlászlói zsinaton lemondott a rektorságról s helyébe választott Lázár István. Háromszor nősült. Első neje Szent-Ábrahámi Zsuzsa, 1739 nov. 17-én vette el, meghalt 1745 novemberében. Második Szentkirályi Anna 1746 május 31. óta. Ettől 3 gyermeke volt: István, ki 21 éves korában mint kancellista Sáromberkénél a Marosba fulladt s Iklandon temették el 1768 dec. 4-én; Klára, dr. Barra Ferenc neje és József kir. táblai írnok. Harmadik neje özv. Járai Péterné Almási Zsuzsánna 1763 szept. 13-ika óta. (Fasc. V. 265—266.) 1786 jan. 21-én délután 6—7 óra között halt meg 6 napi súlyos szenvedés után guttaütésben. (Fasc. V. 356.) Huszonharmadikán teste nagy ünnepélyességgel koporsóba tétetett. Febr. 5-én temették nagyszámú mágnás jelenléte mellett Kovácsi Tamás és Almási Ádám. (Fasc. VI. 358.)

Igazgatói beiktatása 1758 ápr. 25-én volt. Horváth Boldizsár főgondnok betegsége miatt nem lehetett jelen. Hunyadi Ferenc, az eklézsia kurátora összehívja reggel 8 órára a tanárokat, papokat és ifjúságot, ahol Aghot, mint igazgatót bemutatja, mire az igazgató beszédet tart. Azután az eklézsia gondnoka az igazgatónak és ifjúságnak szerencsekivánatait fejezi ki. A kollégium nevében a főnök ajánlja a cétust az igazgató figyelmébe. (Fasc. V. 177.) Mindjárt igazgatói állása elfoglalása után a második napon szigorú rendeleteket ad ki: aki valami kihágást követ el, a legszigorúbb büntetést fogja kapni, — személyválogatás nélkül — akár neutralista, akár szekundánus. (Fasc. V. 176.) 1759 október 6-án kihirdeteti a következő törvényt (Fasc. V. 195.): minthogy a rossz erkölcsök megrontják a jó társaságot és tapasztalja, hogy a tanulók a tanárok hátrányára korábban hazamennek, ezután senkinek, sem diáknak, sem szekundánusnak, sem neutralistának, vagy klasszistának július 1-e előtt a kollégiumból eltávozni nem szabad és szept. 1-re mindenkinek itt kell lenni, ellenkező esetben a tógások büntetése a carentia a karácsonyi generalis divízióig bezárólag; a többieké 1 frt, melyet a szekundánusok és neutralisták kapnak, másik fele beadandó a főnöknek az árnyékszék tisztítására. 1760 dec -ében (Fasc. V. 208.) elrendeli, hogy a felsőbb osztályba léptetett tanulók ezután elbúcsúzzanak s preceptoraiknak köszönetet mondjanak; az oratoriából fellépő tanulóknak pedig

az igazgatónak a preceptoruktól kapott bizonyítványt kell beadniok, enélkül nem vétetnek be. 1761 május 8-án (Fasc. V. 215.): aki az esti preces után az udvaron zajt, lármát csinál, kimélet nélkül börtönbe kerül.

1761 nov. 7-én elrendeli (Fasc. V. 222.), hogy az ökonomus a tanároknak az auditoriumból való kijövele után névsort olvassanak, a hiányzókat lelkiismeretesen felírják, mit ha elmulasztanak, súlyos büntetést kapnak. Ugyanez áll a szekundánusok és neutralisták notatoraira is. 1765 dec. 14-én (Fasc. V. 369.) egy falopás alkalmával: akit falopáson érnek, a lopott fát kössék a hátára, a legnagyobb szégyenére fényes délben hordja körül az udvaron, azután nyilvánosan csapassék meg s helyéről és szobájából űzessék ki.

Ezeket a rendtartási intézkedéseket találtam feljegyezve az ő idejében a Fasciculusokban.

Történelmi nevezetességű ténye a gubernium felhívására az alapítványok összeállítása 1772-ben s a korabeli oktatási viszonyok hű és megrázó leírása. Kimutatásához mellékeli a Szent-Ábrahámi 1756. évi kimutatását. E két kimutatásról mondja Jakab Elek, hogy a legbecsesebb unitárius történelmi adatok, melyeket valaha látott. A kolozsvári ispotályról jelenti, hogy a nagy részben unitáriusok által alapított intézetbe eddig unitáriusok a többi felekezetűekkel egyenlő számban vétettek fel. De nem rég rendelet jött, hogy bennlevő unitárius szegények életük végéig ott ápoltassanak, de kihalásuk után unitárius többé ne vétessék fel, hanem helyükbe katolikusok. Megemlíti a Tasitzky-féle alapítványt, melynek Apafinál levő kölcsöntőkéjének kamata 96 mlt, ami papok, özvegyek és árvák segítésére fordíttatik. De mivel ez nem elég, az eklézsia hiveinek alamizsnáiból és kollektájából pótoljuk. Szent-Ábrahámi kimutatása óta több alapítvány nem jött. Minthogy a század elején a kollégium részére és az ifjúság fenntartására tett alapítványokat a katolikusok elvették s azóta alapítványok nem tétettek: a tanárok is, tanulók is a kegyes lelkek alamizsnájából élnek. A tanárok magángazdálkodást folytatnak, az ifjúság pedig kora tavasztól késő őszig mezei munkával segít magán és szerzi meg önfenntartási eszközeit és ruháját. És így tanul. Van ugyan az iskolának két sütőháza, amit jóltevők kenyérsütés végett ajándékoztak, illetőleg építettek újra, de ezek évi jövedelme alig haladja meg a 100 frtot. Mikor aztán a gubernium kételkedett a jelentés adataiban, mert hiszen a többi egyházak helyzetével összehasonlítva, a nincstelenségnek ez a foka valószínűtlennek látszhatott, csendes fájdalommal válaszolta, hogy ő nem jelenthet egyebet, mint ami van s nekünk épen azért nincs, mert a többieknek igen sok van.